

Tudomány és hagyomány

A nyelvújítás-kultusz mint kulturális tőke*

2014 elején a Petőfi Irodalmi Múzeum felkért arra, hogy vegyek részt a *Nyelvlesen – Kalandozások a nyelv körül* című kiállítás rendezésében. A kurátorok, Kalla Zsuzsa és Rabec István – akik korábbi gyümölcsöző együttműködésük¹ után ismét közös munkába fogtak – nyelvészeti és múzeumpedagógiai koncepcióval álltak elő, amelyhez a művelődés- és irodalomtörténeti háttérrel kellett még biztosítani. Adta magát a nyelvújítás korszaka, amely az idők során egybeolvadt a Kazinczy névvel. A kiállításnak teret nyújtó intézmény, A Magyar Nyelv Múzeuma – Petőfi Irodalmi Múzeum egy olyan kiállítást kívánt, amely korszerű nyelvészeti és kortörténeti ismereteket kínál elsősorban a fiatal korosztály számára; legnagyobb arányban ugyanis az iskolaköteles korú ifjúság látogatja az intézmény tárlatait. A koncepció véglegesítésének idején merült fel bennem a kérdés: mennyit és mit lehet elmondani a Magyar Nyelv Múzeumában egy olyan kényes témáról, mint a nyelvújítás?

Persze a nyelvújítás önmagában egyáltalán nem kényesebb természetű más területeknél. Annak Kazinczy névvel fémjelzett korszakával tudósok sora foglalkozott,² újabban inkább a 2009-es, a magyar nyelvnek szentelt emlékévkapszán jelentek meg azzal kapcsolatos átfogó természetű kiadványok.³ Manapság inkább a mai magyar nyelvben tapasztalható nyelvi változások kerültek az érdeklődés homlokterébe,⁴ azt viszont nem lehet kijelenteni, hogy különösebb tudományos érdeklődésre

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A szerző az MTA-DE Klaszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport alkalmazottja (a csoport vezetője: Debreczeni Attila). Ezúton is köszönöm Kalla Zsuzsának és Rabec Istvánnak, a *Nyelvlesen* című kiállítás kurátorainak, hogy munkájuk során használt jegyzeteiket a rendelkezésemre bocsátották.

¹ A *Nyelvet öltünk!* a Petőfi Irodalmi Múzeum mozgó tárlata volt. Az interaktív kiállítás 2009-ben nyílt meg.

² A teljesség igénye nélkül: BENKŐ Loránd, *Elméleti törekvések a felvilágosodás korának magyar nyelvtudományában* = *A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében: Die Ungarische Sprache und Kultur im Donauraum*, szerk. MORITZ CSÁKY, HORST HASELSTEINER, KLANICZAY Tibor, RÉDEI Károly, Bp. – Wien, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1989, 383–393; TAKÁTS Sándor, *Részletek a nyelvújítási harc történetéből*, Katholikus Szemle, IV, 1890, 366–385, 520–550, 681–717; TOLCSVAI NAGY Gábor, 1813: *A nyelvi és irodalmi ízlésvita nagy, nyilvános szakasza* – *Mondolat* = *A magyar irodalom története. 1800-tól 1919-ig*, II, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 40–56; TOLNAI Vilmos, *A nyelvújítás. A nyelvújítás elmélete és története*, Bp., MTA, 1929; ZSILINSZKY Éva, *A magyar nyelvújítás = Természetes nyelvek – mesterséges nyelvek*, szerk. GECSŐ Tamás, Bp., Tinta, 2003, 94–101.

³ Szintén nem teljességre törekedve: BÍRÓ Ferenc: *A legnagyobb pennaháború. Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés*, Bp., Argumentum, 2010; JOHANN LAAKSO, *A magyar nyelv nem idioma incomparabile. A magyar nyelvújítás európai kontextusban*, Sic Itur ad Astra, 2009 (61), 189–21; *A nyelvújítás jelvilága. Tanulmányok Kazinczy és a nyelvújítás máig tartó hatásairól*, szerk. BALÁZS Géza, Bp., Magyar Szemiotikai Társaság, 2009.

⁴ A *Műzsák Kertje. A Magyar Nyelv Múzeuma Füzetei* második, tavalyi kötetében több tanulmány is foglalkozik nyelvújítással: a futball nyelvvel és a könnyűzenei dalszövegek neologizmusaival. Lásd *A nyelv lelke, a lélek nyelve: Előadások, tanulmányok*, szerk. NYÍRI Péter, Sátoraljaújhely – Széphalom, Petőfi Irodalmi Múzeum – A Magyar Nyelv Múzeuma, 2014 (*Műzsák Kertje. A Magyar Nyelv Múzeuma Füzetei*, 2).

tartana számot a terület. A kihívást nem is önmagában a téma okozta, hanem annak kultikus színezete.

A helyszín

A nyelvmúzeumi kezdeményezés nem áll egyedül sem Európában, sem a világon. Az utóbbi időben rendkívüli módon megszorodott a nyelvvel foglalkozó múzeum jellegű kulturális intézmények száma. A The English Project⁵ a winchesteri egyetemen oktató Bill Lucas és a professor emeritus Bill Mulvey vállalkozása. A nyelvmúzeum tervét az ötletgazdák manifesztuma szerint az angol nyelv globalizáció általi térnyerése hozta életre. Az alapítók kutatásukkal azt a célt kívánják szolgálni, hogy neveljék és oktassák a nyelvet használók közösségét. Nem kisebb célcsoportról van itt szó, mint az anyanyelvű angolokról, valamint a tudomány, a politika, az irodalom és a kereskedelem globális nyelvét használók közösségéről. Utóbbiak száma háromszor akkora, mint az anyanyelvi angolul beszélőké. Ez a kezdeményezés csupán egy a sok európai példa közül, amelyeknek teljes körű ismertetésére itt nem szeretnék kitérni – különösen, hogy egy ilyen gyűjtés már készült néhány éve –, egy-két példát az érvelés miatt mégis megemlítek.

Ottar Grestad könyve⁶ negyvenöt „nyelvmúzeumot” gyűjtött össze, ezek jó része azonban írott szövegekkel foglalkozó, irodalmi múzeumszerű létesítmény és csupán tizenöt múzeum dolgozik kifejezetten a nyelvvel. Grestad gyűjtésében a legrégebbi nyelvmúzeumként az 1927-ben alapított osztrák Eszperantó Múzeum szerepel. Rögtön utána következik az 1975-ben létesült Afrikai Nyelvek Múzeuma Észak-Afrikában; öt nyelvmúzeum 2000 után nyílt és további nyolc alapítása a tervezési fázisban tart (a könyv írásának idején). Még a tendenciaszerű múzeumnyitási sorozatot megelőzően David Chrystal – a Magyarországon is ismert és népszerű nyelvész – az 1996-ban Londonba tervezett nyelvmúzeum kapcsán a nyelv mint múzeumi tárgy folyamatos ignorálását figyelte meg.⁷ Chrystal később egy angol nyelv bázisú múzeum helyett a világ nyelveinek múzeumát szeretne volna létrehozni; az ötlete azonban nem valósult meg. (Helyette viszont a winchesteri egyetem oktatói megálmodták a The English Projectet.) Egy, a David Chrystaléhoz nagyon hasonló kezdeményezés bontakozik ki jelenleg Berlinben, Linguae Mundi⁸ néven.

⁵ <http://www.englishproject.org/resources/english-language-museum-winchester> [2014. 06. 19.]

⁶ Ottar GREPSTAD, *Museums of Language and Written Culture in the World*, Orsta, Nynorsk Kultursentrum, 2009. – Mivel sajnos Grestad könyvét nem állt módomban kézbe venni, ennek a tanulmánynak az adataira hagyatkozom: Nick LODGE, Christopher MULVEY, Beryl PRATLEY, *An English Language Museum: The English Project's Ambition. The English Project, UK = Museums of Ideas. Commitment and Conflict. A Collection of Essays*, Edinburgh, MuseumsEtc, 2011, 218–242.

⁷ David CHRYSTAL, *A London Language Museum*, MUSEUM International (különszám: Languages, between heritage and development), 2008 (239), 80–87. A tanulmány többek között a barcelonai nyelvmúzeumról is beszámol: http://www10.gencat.cat/casa_llengues/AppJava/ca/index.jsp [2014. 06. 19.]

⁸ <http://www.linguaeundi.info/> [2014. 06. 19.]

Az ezredforduló utáni múzeumi kezdeményezéseket valamelyest magyarázza, hogy a 2001-es esztendő az Európa Tanács döntésének⁹ következtében a Nyelvek Európai Éve volt. Kontinensszerte megfigyelhető érdeklődés bontakozott ki tehát a 2000-es évek táján, amelyek múzeumalapításokat és terveket eredményeztek. Ezekhez talán közvetlenül nem kötődött a széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma,¹⁰ az eszmei hasonlóságot tekintve azonban nagyon is rokonítható azokkal.

Ezek a múzeumok, illetve múzeumi tervek ugyanis főképpen az írott és beszélt nyelvet, valamint a kommunikációt tekintik fő kutatási területüknek, de egyesek kitekintenek a nyelvtörténet irányába is. Richard Bauman 19. századi és korai 20. századi fonográf felvételekkel foglalkozó cikke¹¹ egy fontos kérdésre irányítja a figyelmet: tudniillik hogy a nyelvmúzeum speciális helyzetben van azáltal, hogy számára a beszélt nyelv megragadása bizonyos elementáris akadályokba ütközik. A nyelv gyűjtőhővé tételének ma már adottak a technikai feltételei. Bauman szerint Edison találmányának feltalálása után is csupán néhány hétre volt szükség ahhoz, hogy a fonográf muzeológiai fontosságát felismerjék: a berendezés alkalmas az emberi beszéd, az immateriális örökség, az orális kultúra rögzítésére, így megőrkítésére, gyűjtésére is.

A Magyar Nyelv Múzeumában nincsen felhalmozott tárgyi gyűjtemény, az intézménynek nincsen hagyományos értelemben vett műtárgyi gyűjtőterülete. Gyarapodó könyvállománya is – amelynek alapja az elhunyt bibliográfus, Busa Margit könyvtára – inkább a kutatók számára kínál lehetőséget. A Múzeum egyik kollégája szerint: ha „nem is tárgyasult formában, de a széphalmi múzeum bír a leggazdagabb és leginkább gyarapodó gyűjteménnyel, az élő magyar nyelvvel.”¹² Ez a kijelentés retorikai megformáltsága ellenére éppen a tárgyi gyűjtőkör hiányára reflektál. Pedig a gyűjtemény hiánya múzeumok tekintetében nem egyedi jellegzetesség. Mert igaz, hogy hagyományosan gyűjtemények kapcsán alapultak a múzeumok,¹³ manapság azonban világszerte olyan intézmények jönnek létre, amelyek alapjai elsősorban nem tárgyak, relikviák vagy műtárgykollekciók, hanem egy-egy eszme. Ezekből ad

⁹ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32000D1934> [2014. 06. 19.]

¹⁰ A múzeum nyitása kapcsán két híradás is olvasható az Édes Anyanyelvünkben, de ezek közül csak az egyik helyezi el nemzetközi kontextusban a múzeumi kezdeményezést. Az Olasz Nyelv Múzeuma alapítása körüli események ismertetése révén a szerző azt kívánja bizonyítani, hogy a széphalmi múzeumot nem a magyar nyelv veszélyeztetett volta miatt hozzák létre az alapítók. (FÁBIÁN Zsuzsanna, *A nyelvek múzeumai*, Édes Anyanyelvünk, 2007/5, 10.) A másik cikk a múzeumi kezdeményezés történetét írja meg: BALÁZS Géza, MARÓTI István, *A Magyar Nyelv Múzeuma*, Édes Anyanyelvünk, 2007/5, 11.

¹¹ Richard BAUMAN, „Better than any monument”. *Envisioning Museums of the Spoken Word*, *Museum Anthropology Review*, 2011 (5)/1–2.
<http://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/mar/article/view/1022/1082#1> (2014. jún. 19.)

¹² SZATHMÁRY-KIRÁLY Ágnes, *A kincses sziget felfedezése. Új kezdeményezések a nyelvmúzeumi közművelődésben = A nyelv lelke, a lélek nyelve*, i. m., 199–204.

¹³ Palkó Gábor múzeumi teóriákat magyar nyelven elérhetővé tevő kultúrtranszfer könyve olyan szövegeket hoz, amelyek múzeumi tárgyakkal, tárolással, közvetítéssel, gyűjtéssel és dokumentációval „foglalkoznak” – és csak a kibertechnológia révén merül fel a virtuális valóság általi, tehát közvetlenül elérhető fizikai tárgyak nélküli múzeumi élmény lehetősége. (*Múzeumelmélet. A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig*, szerk. PALKÓ Gábor, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum – Ráció, 2012.)

körképet a *Museums of Ideas* című tanulmánykötet.¹⁴ Nem áll egyedül sem adottságait sem témáját tekintve tehát A Magyar Nyelv Múzeuma. Annyiban viszont mégis példa nélküli az intézmény, hogy erős kapocs köti egyetlen személyhez, Kazinczy Ferenchez, és rajta keresztül a nyelvújításhoz. Ez a beállítódás nem törvényszerűen van így a nyelvmúzeumok körében.

Tudomány vs hagyomány

Ebben a helyzetben nem vita tárgya: a tyúk volt előbb és nem a tojás. Széphalom régtől fogva emlékezhely,¹⁵ és egészen a mai napig kultikus helyszín Magyarország kulturális térképén. A „nagy nyelvújító” egykori lakhelye szertartásos cselekedetek szemtanúja: Széphalomra a 19. századtól fogva zarándokok indultak, gondoljunk csak a Kazinczy-portán tiszteletét tevő Petőfi Sándorra. A kultusz intézményes megerősítését szolgálta, hogy a leromlott állagú lakóház helyére a Magyar Tudományos Akadémia klasszicista emléksarnokot építtetett. A 19. század végén ez még üresen állt, de hamarosan Kazinczy kézírataival, használati és emléktárgyaival töltötték meg.¹⁶

Éppen itt, azon a területen, ahol Kazinczy egykori portája feküdt, épült fel a Nyelvmúzeum. Olyan fizikai térben helyezkedik tehát el, amelyet legalább 150 éve áhítat övez. A Kazinczy Emlécsarnok hagyományos pantheonként funkcionál, amely Porkoláb Tibor definíciójával élve „a halhatatlannak elismert (azaz a gloriifikációs eljárás konszenzus-igényének megfelelő) hősokeket megillető nemzeti hála kinyilvánításának reprezentatív helye”.¹⁷ Nem mellékes körülmény, hogy az épületek közelében valóban megszentelt a föld, hiszen még temető is található a kertben: Kazinczy Ferenc és néhány családtag sírja csak pár lépésre fekszik az épülettől. Az emlékművek a Nyelvmúzeum ablakából csak azért nem láthatóak, mert a Kazinczy Ferenc Emlékpark fái eltakarják azokat. A park egyik akácát feltételezések szerint maga Kazinczy Ferenc ültette.

Bár történtek lépések ennek érdekében,¹⁸ a Kazinczy-kultusszal és a nyelvújítás kultuszával még senki nem foglalkozott. Ez a szöveg sem a kultusz történetét kívánja nyújtani, bár ezzel az irodalomtörténet-írás és a kultusz kutatás nagy adósságot

¹⁴ Lásd *Museums of Ideas. Commitment and Conflict. A Collection of Essays*, Edinburgh, MuseumsEtc, 2011.

¹⁵ Az emlékezhely fogalmáról lásd Pierre NORA, *Köztársaság. Emlékezet és történelem között – A helyek problematikája* = P. N., *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*, vál. és szerk. K. HORVÁTH Zsolt, ford. HAAS Lídia, K. HORVÁTH Zsolt, LAJTAI L. László, NÉMET Orsolya és TÓTH Réka, Bp., Napvilág, 2010, 13–33.

¹⁶ BECSKE Bálint, *A széphalmi Kazinczy-mausoleumban. Kazinczy Ferenc unokájától, Beckskeházi Beckske Bálinttól összegyűjtött emléktárgyak jegyzéke*, Akadémiai Értesítő, 1909.

¹⁷ PORKOLÁB Tibor, „Nagyjainkban pantheonja épül”. *Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékezés*, Bp., Anonymus, 2005, 5.

¹⁸ Lásd MARGÓCSY István, *Magyarok Mózese. Az 1859-es Kazinczy-ünnepélyek nyelvhasználatáról* = M. I., „Égi és földi virágzás tükré. Tanulmányok magyar irodalmi kultuszokról”, Bp., Holnap, 2007, 249–267. A kultusz helyi hatásait vizsgálja KOVÁTS Dániel, „Fény s nagyvilág énnékem Széphalom”. *A Kazinczy Ferenc emlékhely története és hatása*, Sátoraljaújhely, Kazinczy Ferenc Társaság, 2009.

róna le. A téma megközelítése sem történeti – ha valahová kell sorolja magát, akkor – inkább pragmatikus szempontú.

Kazinczy kultusza a 19. században kezdődött, és a század közepén, születésének 100. évfordulója táján tombolt legerősebben. Ekkor még nem kötődött sem a nyelvújításhoz, sem a nyelvhez, inkább azért tett szert népszerűsége, mert 1848 után a születési centenárium volt az első olyan esemény, amely nyilvános alkalmat kínált a közösségi élmény átélésére. Csupán a 19. század végén került képbe a Kazinczy név mellé a nyelvújítás, csakhogy éppen ellenkező előjellel. Szarvas Gáborék meghirdették az új ortológiát az akkor induló és széles társadalmi bázisra építő Magyar Nyelvőrben. A folyóirat hasábjain határozottan és szélsőségesen ellenkező álláspontra helyezkedtek mind a szépírók szabad nyelvhasználatával, mind az idegen szóátvételekkel, mind a század eleji nyelvújítással szemben. Kemény kritikával sújtották Kazinczy tevékenységét, s ennek révén nyilvános vita is kerekedett. A 20. század elejé-elejére készültek el az első nyelvújítási szövegkiadások és zárult le Váczy János nagy munkája, Kazinczy Ferenc levelezésének összkiadása.¹⁹ Ebben az időszakban fordul meg újra az előjel: tudomásom szerint először a határon túl. 1917-től 1945-ig működött a felvidéki Kazinczy Társaság, amely szintén a magyar kultúra ápolását tűzte zászlajára. A kassai Kazinczy-napokat 1968-tól fogva évente tartják meg, ez a felvidéki magyarság egyik legnagyobb múltú rendezvénye. A programsorozat nem titkolt célja az anyanyelvi művelődés elősegítése. A résztvevők között magyarországi és szlovákiai nyelvészek, történészek, társadalomtörténészek, írók, közszereplők jelennek meg. Magyarországon ezidőtájt, 1963-ban alapítja meg Péchy Blanka a Kazinczy-díj Alapítványt, amely a példamutató nyelvhasználatot méltányolja: Kazinczy-díjjal, Kazinczy-éremmel, Kazinczy-jelvénnel és Kazinczy jutalommal.

A Magyar Rádió *Beszélni nehéz!* című műsorának levelezése nemrégiben került a Nyelv-múzeumba: ez nagyjából 75–85 ezer olvasói levelet jelent. Vannak olyan hallgatók, akik 1976-tól fogva minden műsor után beküldték válaszaikat. A Kazinczy Ferenc Társaság 1984-ben alakult meg Sátoraljaújhelyen. Tagjainak száma 300 fő körüli. A gyűjtésem korántsem teljes körű, de talán ezek az információk is rámutatnak arra, hogy a kultusz a 20. században izzott fel újra, és a nyelvi versenyeket leszámítva főleg lokálisan jelentkezik (Észak-Magyarországon és a Felvidéken erősebben), de ma is él, ma is erős közösségépítő hatása tételezhető fel – igaz, arról nem tudunk, ezek a csoportok milyen korosztályt érintenek.

A 2009-es Kazinczy-emlékév jó szolgálatot tett abban, hogy a kultikus tárgyak a tömegfogyasztó igényeit is kielégítsék, így kapható kazinczys notesz, toll és kitűző is. A Magyar Nyelv Múzeumában pedig egy bizonyos összeg bedobásáért cserébe

¹⁹ *Tövisek és virágok Széphalom 1811. A Tövisek és virágok egykorúbirálataival*, szerk. BALASSA József, Bp., Franklin-Társulat, 1902 (Régi magyar könyvtár, 20); *Kazinczy és a nyelvújítás. Szemelvények prózai műveiből*, szerk. BALASSA József, Pozsony–Budapest, kiad. Stampfel Károly, 1904 (Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához, 14); *Mondolat*, szerk. BALASSA József, Bp., Franklin-Társulat, 1898 (Régi Magyar Könyvtár, 10); stb.; valamint: *KAZINCZY Ferencz levelezése*, I–XXI, s. a. r. VÁCZY János, Bp., MTA, 1890–1911; XXII, s. a. r. HARSÁNYI István, Bp., MTA, 1927; XXIII, s. a. r. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, CS. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Bp., MTA, 1960.

emlékérmét lehet préselni Kazinczy Ferenc szignójával. A Kazinczy-kultusz élő, és éppen ezáltal értéket hordoz és képes nyújtani azok számára, akiket elér.

Ennek révén a Kazinczy névre minden kétséget kizárólag több olyan jelentésréteg rakódott, amelyek szükségessé teszik egy nagynevű őt, egy példakép, egy ikon felmutatását. Széphalom ehhez a kultuszhoz kötődik, amely nemcsak szokásrendben, de újabban a tárgyak szintjén is megnyilvánul. A Magyar Nyelv Múzeumának tárgya és témája tehát nem pusztán a magyar nyelv, hanem a nyelvhez való attitűd, amely úgy tűnik, végérvényesen elválaszthatatlanná vált Kazinczytól. A versenyek és díjak egyértelműen meghatározzák a Kazinczy-képet, amelybe nem illik bele, hogy Kazinczynak az idegen szavak átvételével semmi problémája nem volt; nem illik bele, hogy a nyelv körüli vagy irodalmi tevékenységét kortársai közül nagyon sokan erős kritikával fogadták; nem illendő az ortológusok táborához sorolt személyek munkásságának érdemi vizsgálata, egyáltalán a másik oldal, a nem kazinczyánusként ismert szerzők munkásságának méltatása. Mit tehet ilyenkor az irodalomtörténész?

Az akut probléma sajnos nemcsak a közvéleményt jellemzi. Előadásaim során még tudományos konferencián is²⁰ időről-időre találkozom olyan hallgatóval, aki személyes sérelemként éli meg Kazinczy – gyakori szófordulattal élve a „nagy nyelvújító”, a „széphalmi mester” – munkásságával, illetve pályatársai tevékenységével kapcsolatos *tények* felhozatalát. Emiatt tudomásul kellett vennem, hogy amennyiben egy olyan intézményben kell tudományos ismeretterjesztő kiállítást létrehozni, amelynek fő látogatói köre Kazinczy kultikus figurája, illetve a nyelvújítás kultusza előtt tiszteletüket tevő személyekből áll, tekintettel kell lenni a látogatókra.

A kultusz kutatás nem nagyon tud ebben irányt mutatni, mivel egészen más céllal közelíti meg a témát. Az irodalmi kultuszokkal foglalkozó kutatások a kultusz természetét, tárgyi és szokásrendszerben, nyelvhasználatban való megnyilvánulását állítják a vizsgálat középpontjába. Azáltal, hogy ismertetik a kultusz jelenségeit, hogy a kultikus olvasásmód jellegzetességeit elemzik és a kultusz geneziséit, kialakulásának mikéntjét, intézménytörténetét, szertartásrendjét, nyelvi jellegzetességeit és társadalmi hatásait vizsgálják, nemcsak irodalmi szövegekkel foglalkoznak, hanem a kulturális fogyasztás egyéb formáit, az „irodalom külpolitikáját”²¹ is görcső alá ve-

²⁰ Nyilvánvalóan igaza van Takáts Józsefnek abban, hogy az „irodalomról való beszélés nyelvi lehetőségeit és tényleges sokhangúságát” nem kell alábecsülni, de éppen az efféle nagyon is létező tudományos attitűd miatt egyet kell értenem mind Margócsy Istvánnal, mind a Petőfi-könyvről bírálatot író Milbacher Róberttel abban, hogy az irodalomtörténet-írás nyelvét mégis jellemezhetjük egy pánkultikus jelzővel. Takáts Margócsy István Petőfi-könyvét (MARGÓCSY István, *Petőfi Sándor. Kísérlet*, Budapest, Korona, 1999.) és Milbacher Róbert arról írott kritikáját emeli ki, mint amelyek a „pánkultikus” irodalomtörténeti attitűdre felhívják a figyelmet. (Az érvelést lásd TAKÁTS József, *A kultusz kutatás és az új elméletek = Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény*, szerk. T. J., Bp., Kijárat, 2003, 294–295.) A Milbachertől átvett idézet: „az irodalomról való beszéd retorikai sémái alapvetően [...] szakrális nyelvhasználati formák szekularizált (ám nem mindenképpen profán!) változatai, s így már minden kultikus intenciót megelőzően eleve kultikus jellegűek, ennyiben tehát az irodalom(kritika) nyelve már önmagában kultikusnak minősíthető.” (MILBACHER Róbert, *Egy sikeres kísérlet tanulságairól és várható következményeiről. Margócsy István: Petőfi Sándor. Kísérlet*, Jelenkor 2000/12, 1262.)

²¹ Paul de Man fogalma.

szik. Kivétel nélkül metaszövegek ezek az írások abban az értelemben, hogy eltávolodnak a kultikus beszédmódtól és aktusokról, így külső nézőpontot öltve vizsgálják a kultusz jelenségeit. Nem ritkán ironikus pillantás jellemzi a megközelítésüket.²² Gyáni Gábor szerint az irodalomtörténet-írás korábbi „ünnepélyes tudományos tónusról” ironikus hangnemre való váltását az indokolja, hogy a kultusz kutatás területére merészkedő irodalomtörténészek saját diszciplinájuk határait áthágva nem irodalmi szövegekkel foglalkoztak.²³ Ez az ironikus eltávolodás az utóbbi időben valamelyest enyhült és az is közmegegyezéssé vált, hogy a kultikus látásmód bizony az irodalomtörténet-írást is jellemzi.²⁴

A tudomány, amely látszólag a racionalitást képviseli, és az emocionalitás köntösében megjelenő kultusz szembe helyezkedni látszik, ha a kultusz kutatás módszertanával közelítünk a problémához. A kultusz híveinek attitűdje viszont kizárja olyan témák kontextusba kerülését, mint hogy Kazinczy rossz anyagi helyzetében a legkisebb szerepe volt a levelezésre vagy az irodalomra fordított költségeknek, vagy hogy levelezésével korántsem hálózta be az egész országot és teljes képtelenség azt állítani, hogy mindenki hozzá fordult volna az irodalmat érintő ügyekben (hiszen minden *mindennel* kezdődő tétel hamis). Éppen így nem lehetséges azt sem direkte kijelenteni, hogy a nyelvújítást nem Kazinczy hajtotta végre (mint ahogy valóban nem), vagy hogy az ortológusoknak tulajdonképpen nem létezett tábora, és az 1810-es években sem nagyon csatázott senki. Egy efféle kultuszdöntő tézis felhozatalával az irodalomtörténet olyan romboló kritika képviselésében lépne fel, amely a tisztelt példakép lerontásával egy időben az ikon mögött rejtőző szent porba tiprását, a hordozott érték megsemmisítését is képviselné. Hiszen a nyelvújítás-kultusz ma sem magáról a nyelvújításról szól. Sajátosan paradox helyzet áll itt elő, mert a kultusz egésze alatt tudomány és hagyomány áll szemben egymással.

Három tétel, amelynek nincs helye a nyelvújítás kultikus képében

Mindezek ellenére azért ezen a – tudományos – fórumon meg kell fogalmazni néhány sarkalatos tételt, amelyek a nyelvújítás kutatását ma megalapozzák.

1. *A nyelvújítás nem zárult le 1819-ben.* A kultusz egy jól körülhatárolt nyelvújítási időszakot feltételez, amely a 18. század végén kezdődik, az 1811-ben megjelent *Tövisek és Virágok* epigrammakötettel kezdő tomboló korszakát és 1819-ben zárul Kazinczy *Orthológus és Neológus; Nálunk és más Nemzeteknél* című tanulmányával. Sőt, a

²² Takáts József Porkoláb Tibor egyik tanulmányával kapcsolatban „szelíden ironikus irodalomtörténet-szi beszédet” említ: *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény*, szerk. TAKÁTS József, Bp., Kijárat, 2003, 294. (Az említett tanulmány: PORKOLÁB Tibor, *A parnasszus remetéi. Egy virulens toposzról*, Új Holnap, 1998. május, 49–54.) De már a kötet fülszövege is beszédes: „A hazai irodalomtörténet-írás elmúlt évtizedének egyik sikerágazata a kultusz kutatás. Mi lehet a siker oka? [...] a kultusz kutatás olyan elfogadható, ironikus pillantást segít elő az irodalomtörténet-írásban, amely eltér a korábbi évtizedek komoly és ünnepélyes tudományosságától.”

²³ GYÁNI Gábor, *Az irodalmi kultusz kutatás dilemmái* = GY. G., *Relatív múlt*, Bp., Typotex, 2007, 21.

²⁴ A Petőfi-kultusz és irodalomtörténet összefonódásáról ad számot MARGÓCSY István, *A Petőfi-kultusz határtalanságáról* = *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve*, 135–152.

legradikálisabb elképzelések kizárólagosan az 1810-s éveket nevezik nyelvújításnak, amelynek győzedelmes végpontját jelenti Kazinczy tanulmánya. Holott szakirodalmi konszenzus szól amellett, hogy az intervallum jóval korábban kezdődik, és kétségtelen tény, hogy nem csupán az aktuális fél évszázad rendelkezik úgynevezett „nyelvújítási” célkitűzésekkel.²⁵ Kevesen tudják, hogy Kazinczy korszakzárónak gondolt tanulmányának több variánsa létezik, és ha ez önmagában még nem is annyira izgalmas, az már sokkal inkább figyelmet érdemel, hogy a szerző rögtön a megjelenés után újrafogalmazta dolgozatát, hogy ismét kiadhassa. A korszakzárás gesztusa a publikálással egy időben tehát nem merült fel. Az 1820-as években Kazinczy egy nyelvújítási szövegeket tartalmazó tanulmánykötetet tervezett, amelynek darabjai kéziratban fenn is maradtak a hagyatékban.

Nem szolgálhat meglepetéssel, hogy ezzel az érdeklődésével nem állt egyedül. És itt nemcsak arra a gazdag szatirikus nyelvújítási irodalomra kell gondolni, amelyet Szalay Károly monográfiájában részletesen ismertetett és elemzett,²⁶ hanem egyebek között azokra a tudományos, nyelvészeti írásokra, amelyek a Tudományos Gyűjteményben és a Felső Magyarországi Minervában, a korszak két meghatározó folyóiratában az 1820-as évek folyamán folyamatosan napvilágot láttak és kiválóan bizonyítják, hogy nyelv iránti érdeklődés nem szűnt meg 1819-ben.

2. *Nem voltak ortológusok és neológusok.* Már Csetri Lajos nagyhatású könyve²⁷ óta közhismert, hogy a nyelvújítók két táborra osztása nem teljesen állja meg a helyét. Ebben az időszakban magától értetődő volt a nyelvi újítások használata, ebből a szempontból tehát nem lehetséges maradiakat és újítókat megkülönböztetni egymástól.

3. *A nyelvújítást nem Kazinczy irányította.* A nyelvvel kapcsolatos kérdések, úgymint a helyesírás, prozódia, nyelvtörténet és az éppen alakuló nyelvtudomány számos más területe nagy érdeklődésre tartott számot, amely számtalan nyomtatott formában megjelent és máig kiadatlan szövegben mutatkozik meg. A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában őrzött Szemere Tár, a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában található Kölcsey-hagyaték, ennek az Akadémián lévő

²⁵ A periodizációra vonatkozó legalapvetőbb szakirodalmi meglátások: Zsilinszky Éva a nyelvújítás korszakait bemutató dolgozatában az 1772-től 1867-ig terjedő időszakot vizsgálja, és az irodalomtörténet-írás által nyelvújításnak nevezett mozgalmakon kívül – amelyet ő az 1780-as évektől 1821-ig határol – még két fontosabb időszakot jelöl meg: az egyiket a reformkorban, a másikat az önkényuralom idejében. (ZSILINSZKY ÉVA, *A magyar nyelvújítás = Természetes nyelvek – mesterséges nyelvek*, szerk. GECSŐ Tamás, Bp., Tinta, 2003, 94–101.) Takáts Sándor a nyelvújításokat a régi magyar irodalommal érzi bevezetve, s a legfőbb nehézséget annak eldöntésében látja, melyik szót, melyik írónál találjuk meg először alkalmazni. (TAKÁTS SÁNDOR, *Részletek a nyelvújítási harc történetéből*, Katholikus Szemle, IV, 1890, 366–385, 520–550, 681–717. Tolnai Vilmos *A nyelvújítás* című könyvében szintén távolabbra helyezi a végpontot. (TOLNAI VILMOS, *A nyelvújítás: a nyelvújítás elmélete és története*, Bp., MTA, 1929, 134–146.) Murányi Gábor egészen az ezredfordulóig tekinti végig a nyelvújítási, szóújítási időszakokat a készülő magyar nyelvtörvény apropóján. (MURÁNYI GÁBOR, *Nyelvháborús históriák – Elszállt szavak*, HVG, 1997. június 28., 76–82.)

²⁶ SZALAY KÁROLY, *A magyar szatíra száz éve*, Bp., Szépirodalmi, 1966, 153–206.

²⁷ CSETRI LAJOS, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Bp., Akadémiai, 1990 (Irodalomtudomány és kritika).

darabjai, az MTA Könyvtár Kézirattárának Régi Akadémia Levéltári állományába sorolt kéziratok a mai napig rejtegetnek kiadatlan nyelvújítási iratokat, amelyek felmérése máig nem történt meg. Az iratok nagy száma indokolja, hogy sokkal helyesebb volna a nyelvújítás szó helyett olyan ígét használni, amellyel nem tételezünk ágenst, hogy a nyelv változásának közösség általi kivitelezésére helyezzük a hangsúlyt.

A további érveléshez egy brit példát hozok fel. Amikor 2012-ben a brit Queen's English Society negyvenedik éves közgyűlését tartotta – ez az intézmény foglalkozik Nagy-Britanniában a nyelvműveléssel – akkor a levezető elnök megállapította, hogy érdeklődés hiányában nem tudnak új tisztségviselőket választani. Ekkor Rhea Williams, a levezető elnök egyenesen bezárta a társaságot („So I have to inform you that QES will no longer exist. There will be one more Quest, then all activity will cease and the society will be wound up. The effective date will be 30 June 2012.”)²⁸ A The Guardiannak adott 2012-es interjúbán Williams azt nyilatkozta, hogy a tevékenységük iránti közönyt az okozza – miszerint a társasághoz nem kívántak tagok csatlakozni és abban pozíciót vállalni – hogy az „emberek és a dolgok megváltoztak”. Nem csak a globalizáció, a globális falu szindróma okozza, hogy a nyelvek ma gyorsabban változnak, mint valaha (és éppen emiatt, ha vannak olyan nyelvek, amelyek veszélyben vannak, a többmilliárd nem anyanyelvi beszélő miatt az angol biztosan közéjük tartozik), hanem a technika őrült tempójú fejlődése is. Éppen a körülmények, a „dolgok és emberek” változása révén merülnek fel az alábbi kérdések.

Mennyivel több időbe telik az okostelefonon kiírni az ékezeteket és a helyes központosítást, mint egy szövegszerkesztő programmal? Ha valóban sürget az idő, vajon tényleg begépeljük-e teljes terjedelmében vagy rövidítjük az ingyenes és praktikus – tehát gyakran alkalmazott – cset-programban a szavakat? Ha rövid időn belül, netalán párhuzamosan levelezünk magyar és magyarul valamennyire értő spanyol barátunkkal ugyanarról a témáról, vajon tényleg külső merevlemeznek fogjuk-e írni a vincsesztert, vagy esetleg mégis írjuk inkább winchesternek, hogy változtatás nélkül át lehessen a szöveget másolni? Ha sokat beszélünk multikulturális környezetben, gyakrabban használjuk-e a projekt szót? Mekkora tömegben olvashatók az interneten korrektúrázatlan, javítatlan szövegek – blogok, posztok, kommentek –, amelyek éppen a funkcionalitásuk révén (értsd leggyorsabban, legegyszerűbben, legerthetőbben vannak megírva) a legkiválóbb hatékonysággal hatnak az olvasók nyelvhasználatára? Ezek a kérdések nem válaszra várnak, inkább csak azokra a hétköznapi jelenségekre, a „dolgok változására” világítanak rá, amelyek ma is és Kazinczyék korában is befolyásolták a nyelvhez való viszonyt.

Tudjuk, hogy a nyelvújítás a nemzeti mozgalmakkal egy időben jelentkezett. Ugyanekkor, a 18. század végén és a 19. század elején nyomtatási bumm zajlott Magyarországon. Sokkal több magyar nyelvű olvasmány vált elérhetővé, mint né-

²⁸ Lewis SMITH, *Queen's English Society says enuf is enough, innit?*, The Guardian [online kiadás, 2012. június. 4. = <http://www.theguardian.com/education/2012/jun/04/queens-english-society-enuf-innit> [2014. 06. 19.] – Ezzel a döntéssel az aktuális elnök nem értett egyet, valószínűleg innen ered, hogy a Társaság a honlapja szerint ma is működik.

hány évtizeddel korábban. Az olvasók fokozottan ki voltak téve annak, hogy a nyelv változatosságával és szabályozatlanságával szembesüljenek. A kéziratok kultúra idején más jelentősége volt annak, hogy ki milyen nyelvet használ: ekkor a megnyilatkozás tétje az volt, hogy a levél címzettje megértse és jól értse a közlendőt. Amikor viszont az írárok már nagyobb fórumon jelentek meg, szélesebb nyilvánosság elé kerültek, megváltozott a helyzet: egy népesebb tábor nyelvi igényeinek kellett volna megfelelni, de ez lehetetlennek bizonyult. A könyveket szerkesztőknek is lehettek olyan egységesítésre törő igényeik, amelyeket helyesírási szabályzat nem lévén, látszólag csak az önkény határozott meg. A mai, az elektronikus média terén tapasztalható fordulat enyhébb lefolyású elődjének volt tanúja a 19. századi olvasó. Feltételezhetően az Akadémia befolyásának és a könyvkiadás professzionalizálódásának köszönhető, hogy a nyelvi jelenségek konvencionizálódtak. Ezek – amennyire a források alapján erre következtetni lehet – átkerültek a beszélt nyelvbe is. Mindez persze a jéghegy csúcsa.

Nyelvújítással foglalkozni ma egyet jelent a tapogatózással: egyelőre nem ismerjük ugyanis az alapforrásokat sem. Tudásunk jóformán a *Mondolatra* és társaira terjed, a szuperolvasó fel tud sorolni még néhány egyéb írást, Versegly Ferenc grammatikai szövegeit, Teleki József pályáírását,²⁹ és ezzel le is zárul a történet. Ahhoz, hogy a „nyelvújításról” egyáltalán beszélni tudjunk, szükséges összeállítani egy „nyelvújítási” bibliográfiát.³⁰ Az alapszövegek felmérése után tudjuk majd tipizálni a szövegeket, csoportosulásokhoz, intézményekhez kötni azokat, megvizsgálni, milyen médiumon jelentek meg, és milyen hatásmechanizmusok figyelhetők meg. Ha valamennyivel többet fogunk tudni erről, talán újra lesz értelme feltenni a kérdést, hogy milyen elméleti iskolák, milyen külföldi folyóiratok és irodalom hatása mérhető fel a törekvések hátterében.

A nyelvújítás-kultuszban rejlő érték

Dávidházi Péter Shakespeare-kultuszról szóló könyve a terminológia tisztázásakor a kultusz fogalmát annak a két szónak a párhuzamos meghatározásával írja körül, amelyekből az etimológiailag származott.

A kultusz mint beállítódás bizonyos szellemi vagy anyagi értékek rajongó, mértéket nem ismerő, mindenekfölötti tisztelete, tehát teljes és feltétlen odaadás, mely imádata tárgyát minden szóba jöhető vád alól eleve felmenti; *mint szokásrend* szentnek tekintett helyek fölkereséséből, ereklyék gyűjtéséből, szövegek áhítatos gondozásából, szent idők megünnepléséből, szertartásokon való részvételből, és életszabályozó előírások betartásának igyekezetéből áll; *mint nyelvhasználat* pedig túlnyomórészt olyan (magasztaló) kijelentésekben ölt testet, melyeket sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet, mert részletes tapasztalati ellenőrzésükre nincs mód. A tágabb fogalomkörű *kultúra* mindezt magában foglalhatja, de tartalmaz olyasmit is, ami az előbbtől megkülönbözteti; *mint beállítódás* bizonyos szellemi vagy anyagi értékek

²⁹ TELEKI József, *A' Magyar Nyelvnek Tökéltetésére új szavak és új szállás-módok által* – írta gróf széki Teleki József 1816 esztendőre = *Jutalom jeleletek a' magyar nyelvről, a' Magyar Nemzeti Museum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire*, I, kiad. HORVÁT István, Trattner János Tamás' betűjével, 1821.

³⁰ A Bolyai János Kutatási Ösztöndíjnak hála ez a munka éppen zajlik.

mérlegelő, mértékkel élő, s kritikai ellenőrzésre igényt tartó tiszteletét, tehát részleges és feltételeket szabó odaadást; *mint szokásrend* a felhalmozott javak megismerésére, mérlegelő értékelésére és gyarapítására alkalmas tevékenységi formák, fórumok és intézmények támogatását; *mint nyelvhasználat* pedig olyan állítások előnyben részesítését, melyek a tapasztalati igazolhatóság igényének eleget tudnak, vagy legalább eleget akarnak tenni.³¹

Mindkét fogalom ugyanazon három szempont alapján került meghatározásra: attitűdként, szokásrendként és nyelvhasználati módként. A *kultúra* fogalomköre lát-szólag mindhárom aspektusból tágabb, mert a *kultusz* területeit magában foglalja, de azon felül olyan ismertetőjegyekkel is rendelkezik, amelyekkel a *kultusz* nem. A *kultúra* mint beállítódás tiszteletet tanúsít tárgya iránt, de ebben mértéket tart, és igényt formál a kritikai ellenőrzésre; szokásrendként olyan tevékenységekben nyilvánul meg, olyan fórumok és intézmények látogatását jelenti, amelyek alkalmasak a javak megismerésére és értékelésére is; nyelvhasználatként pedig tapasztalatilag ellenőrizhető állításokban jelentkezik. Alapvetően a mérték megléte vagy hiánya, a kritikai igény és a tapasztalati igazolhatóság írható fel az egyik fogalomnak és vonható meg a másiktól.

A két pólus ilyen kristálytisztán sosem jelentkezik, elméleti szinten azért fel kell tenni a kérdést: mi van akkor, ha a szembenállást nem az emberi tudásigény figyelmen kívül hagyásából eredeztetjük, hanem inkább a közösségi emlékezethez való viszonyában ragadjuk meg a két fogalmat? Pierre Nora szerint az „emlékezet – mivel mágikus és érzésekhez kötődik – csak azokkal a tényekkel törődik, amelyek megerősítik.”³² Az emlékezet természete eszerint irracionális, érzelmi alapú, az értelem határain kívül áll. A tények halmazából is affektusai szerint választ: a számára beépíthetőket elfogadja, a többitől tudomást sem vesz, vagy elutasítja. Ezzel a módszerével az „emlékezet megszenteli az emlékeket, a történelem a földre rántja, folytonosan prózaivá teszi őket.”³³ A történelem az emlékezettel szemben álló, zavaró tényező csupán a rendszerben, a közösségi emlékezet nem foglalkozik az eszmék háttérében álló tételek verifikálhatóságával. Ezért ha egy kultikus közösség tagja kollektív kulturális egzisztenciáját veszélyeztető információhoz jut, az benne zsigeri elutasítást fog kiváltani. Pedig mindkét fogalom, történelem és emlékezet is antropomorf igényre épül.

Az *Orthologus* és *Neologus* sokak szemében jelentős eseménynek, korszakhatárnak számít (már amíg emlékeznek rá egyáltalán a középiskolai tanulmányok idejéről). Nora definiálja, hogyan jönnek létre efféle határpontok.³⁴ Kazinczy *Orthologus* és

³¹ DÁVIDHÁZI Péter, *Egy irodalmi kultusz megközelítése* = D. P., „Isten másodszületője”. *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*, Bp., Gondolat, 1989, 5. (Kiemelések az eredetiben.)

³² Pierre NORA, *Közértársaság*, i. m., 15.

³³ *Uo.*

³⁴ „És a »nagy események«? Csak két típusuk tartozik az emlékezhelyek körébe, mindketten jelentőségüktől függetlenül. Egyfelől, a jelenben alig észlelt, gyakran jelentéktelen események, amelyek jelentőségét majd a jövő fedi fel, mutatja meg visszamenőlegesen, azáltal, hogy nagy ünnepélyességgel kezdőpontnak vagy fordulópontnak nyilvánítja. Másfelől azok az események, amelyek szinte nem is események, ám hirtelen valamiért súlyos, szimbolikus értelemmel telítődnek meg, s így már a jelenben önnön előrehozott megemlékezésükké válnak.” (*I. m.*, 30.)

Neologus; nálunk és más nemzeteknél című tanulmánya azáltal vált emlékezhellyé, hogy fordulópontnak nyilvánította az utókor. Azt éppen nem mondanám, hogy jelentékeny esemény lett volna a mű publikálása, de a tanulmány megjelenése annak idején biztosan nem ment csoda számba: nem adott hírt róla a kevés számú magyar sajtó, nincsen arról tudomásunk, hogy felettébb nagy tömeg olvasta volna, és a szerző sem nyilatkozott róla elismerőleg. Korszakhatárrá vált a szöveg, beépülve a nyelvújítás-kultuszba, amely a kollektív öntudat részeként egy kompetens, aktív és proaktív, a körülményeket megváltoztatni képes egyén és közösség jelképébe olvadt be.

Miután bizonyítás nélkül feltételezem (és bizonyára nem tévedek), hogy a kultusz sokkal szélesebb rétegeket ér el, mint az akadémiai tudomány valaha elért, Rákai Orsolya kultusztörténeti tanulmányához csatlakozva a kultusz eszköz szerepét szeretném hangsúlyozni.³⁵ Rákai az úgynevezett *Lesesucht* (olvasási düh) vizsgálata során azt bizonyítja, hogy a 18. század végi és 19. század eleji irodalmi kánon kialakulásában nagy szerepe volt az irodalmi kultusznak. Az irodalmi kultusz, ez a „porából állandóan megélemedő főnixként funkcionáló demiurgosz”³⁶ tehát rendkívüli lehetőséggel kecsegtet. Persze nem úgy kell a helyzetet felfogni hogy a nyelvújítás-kultusz kommunikációs csatorna volna, „amelyen keresztül a kulturális elit »megszelídíteni« és homogenizálni igyekeznék” a társadalmat³⁷ – ahogyan Takáts József a 19. századi kultuszokkal kapcsolatban radikálisan megjegyzi. Bár kétségtelen, hogy bizonyos körülmények között, például politikai hatalom irányítása alá vonva a kultuszok a társadalom befolyásolására alkalmazhatóak. Itt ehelyett csupán arról van szó, hogy információk átadása előtt a látogatók érzelmi bevonódását éppen annyira figyelembe kell venni, mint ahogyan előzetes tudásukat. Mindkettő együtt kell meghatározni az átadandó információk formáját, az interpretáció módját, a tudástartalmak mélységét.³⁸

Egy kiállítás célja jó esetben az élményalapú ismeretszerzés, elsősorban a tárgyhoz való saját viszony rendezése egy személyes, érzelmi érintettséget feltételező találkozásban. A hangulatnak, a térszervezésnek, a színeknek, a lehetséges saját aktivitásoknak, az intézményt képviselő személyeknek döntő szerepe van abban, hogy a látogató ne csak tudománnyal, ne csak ismeretekkel találkozzon, hanem saját magával is. Ezért ahogyan egy feltételezett tudásszintre építve készül egy kiállítás, úgy a látogatók kultikus érzelmi beállítódásával is számolni kell. A tudományos ismeretek helyi hagyományokba illesztése még így is nagy kihívás, és csak szerényen, a kultusz természetéhez igazodva tehető meg.

³⁵ RÁKAI Orsolya, S. O. S. – *irodalom! Kultusz, kritika és irodalomtudomány „közös forrásvidékén”* = *Klasszikus magyar irodalomtörténet. Tanulmányok*, szerk. DÁJKÓ Pál, LABÁDI Gergely, Szeged, Tiszatáj, 2003, 233–268.

³⁶ MARGÓCSY István, *Petőfi Sándor*, i. m., 15.

³⁷ TAKÁTS József, *A kultusz-kutatás és az új elméletek*, i. m., 297.

³⁸ Rákai Orsolya arról ír, hogy a kritikusként tekintettel kell lennie mind a profi, mind a dilettáns olvasók tárgyhoz való viszonyára, „tekintetbe [kell] venni, kihez beszél, és annak megfelelően alkalmazni a diskurzív kontextusokat az értelmezésben. [...] A nagyközönség néma olvasótömege számára [...] minél kevésbé differenciált, az értékhierarchiát világosan kijelölő szimbólumok születnek, mert ezek segítik az olyan ideológikus egységek képzetének kialakítását, mint a nemzet vagy a mi-tudatú kulturális közösség” (RÁKAI Orsolya, S. O. S., i. m., 259.)